

Страх

Янко Єсенський

Новела

Переклад: Ганна Пашко

Я сидів у кав'ярні на канапці біля вікна й гортав ілюстровані часописи. Було за полудень. Кав'ярня порожнювала. Розглядаючи малюнки, я почув, як рипнули у тиші двері. Я підвів очі — може, ввійшов хто знайомий? А й справді. До кав'ярні зайшов, накульгуючи, Мальвік, колишній політичний діяч, літня вже людина і мій добрий знайомий. Я одразу ж упізнав його по напрочуд рівних кущавих бровах та червоному рубцю над правим оком. Він був неголений, у чорному обшарпаному пальті з обвислими плечами, у вузьких світлих штанах та в сандалях, ремінці на яких подекуди пообривалися. Мальвік став, роззирнувся й пішов у той бік, де сидів я. Я побачив його іронічну посмішку та колючий погляд. Мальвік теж мав би впізнати мене. А проте він пройшов повз мене, ніби незнайомий, і сів на сусідню канапку. Останнім часом не раз бувало, що навіть мої добрі знайомі не пізнавали мене. Тож Мальвік не здивував мене. Були такі часи, коли люди воліли сидіти вдома, а як мусили виходити, то ні на кого не дивилися, хіба що крадькома, ні з ким не віталися, а в корчмах та кав'ярнях шукали закутків, де їх ніхто не побачить.

— То що нового? — почувся шепіт.

Я оглянувся. То Мальвік, дивлячись, у вікно, шептав до мене.

— Сідай сюди, розповім. А чи, може, мені сісти до тебе?

— Сядьмо краще подалі, бо тут нас видно з вулиць — То й що, як видно?

— Я намагаюсь бути непомітним. Знаєш, я всім впадаю у вічі. Їй-право.

Ми перейшли од вікна у глиб кав'ярні, але й там посиділи недовго. Десь за третій столик від нас сів якийсь незнайомий, огрядний, молодий добродій. Здавалося, він не помітив нас, бо між нашим та його столиком стояла вішалка з пальтом. Він витяг з кишені велику газету й зник за нею. Мальвік: занепокоївся. Він моргнув мені, нишком хитнув підборіддям у бік третього столика, притулив на мить пальця до губів і відвернувся від мене.

— Що тобі?

— Поглянь на цього молодика з газетою — як нишпорить очима по кутках.

Мальвік торкнув мою руку й попередив тихо:

— Але не дивись одразу. Трохи перегодя, ніби ненароком ковзнеш поглядом.

Мальвік сів до незнайомого спиною, аби той не бачив його обличчя. Пересідаючи, він промимрив щось, наче "розбійницьке кубло". Я не розчув і нахилився до нього:

— Що ти кажеш?

— Не нахилийся до мене, — злякано відсахнувся Мальвік, — бо ще подумають, ніби ми розмовляємо про якісь таємниці. Ходімо он у той куток. Там нас не видно буде. Зможемо вільно собі розмовляти.

— Та й звідси він нас не почує, — мені не хотілося ще раз пересідати.

— Зате побачить. А такі люди мають у одній кишені машинку, що записує кожне словечко, а в другій фотоапарат — точнісінько такий, як цигарниця. Покладе він таку цигарницю перед собою, розкриє, наче бере цигарку, закриє — і нас уже знято. Потім розпитає в крамаря, хто ми та що ми, а ти нічого й не знаєш, аж поки тебе лихо спостигне.

Мені здалося, що моєму приятелеві бракує клепки. Повсюди він убачає небезпеку, а в кожному стрічному — шпиґа. "Манія переслідування?" — подумав я і мимохіть поглянув на огрядного молодого пана. Я вгледів спершу тільки його ноги, потім око — то з одного краю газети, то з другого, а тоді — обидва ока поверх газети. Невже він справді стежив за нами? За хвилину я знову нишком поглянув на нього. Він саме шпурнув газету, ніби розгнівився на неї, похитав головою і відкопилив губи — мабуть, хотів плюнути. Та, скосувавши на мене й побачивши, що я дивлюсь на нього, він знову взяв газету, згорнув, поплескав по ній рукою, а тоді застромив пальця за комірець, покрутив головою і пирснув. Тепер враження було інше. Газета йому подобається, але йому муляє комірець, а до рота попала дрібочка тютюну з цигарки.

— Поглядає сюди, — зателеграфував я очима приятеліві.

— Ходімо в куток, — перелякався він і, не чекаючи на мою відповідь, підвівся й перейшов за касу, де незнайомий не міг його бачити.

Я пішов за ним.

Молодий огрядний пан тримав у руці монету й уже хотів був постукати нею по столику, щоби розрахуватися, та, коли ми пересіли від нього, він сунув монету до жилета й відсапнувся. Звів дух. "Невже й цей боїться?" — майнула мені в голові підозра.

— Отут буде добре. Тут він нас не побачить і не почує, — з полегкістю мовив Мальвік, — отут ми можемо побалакати щиросердо.

Щойно він це проказав, з-за каси визирнуло бліде вузьке обличчя касирки з кучмою золотавого волосся та з широко розплющеними сірими імлистими очима. Касирка поглянула на нас і зникла.

— За нами стежать! — жахнувся Мальвік. — Клята кав'ярня! Більше я сюди не прийду. Тут самі шпиґуни. Ходімо до Дунаю. Сядемо там на якусь вільну лаву й побалакаємо сміливо. Дивись, яка гарна днина. Але ти йди попереду. Я піду за тобою, щоб нас не бачили разом. Це було б підозріло.

Я хотів завважити, що над Дунаєм нас швидше помітять, аніж тут, за касою, та навіщо лякати ляканого? Я кивнув головою.

— Там, у парку, найди лаву в безлюдному місці, — повчав він мене, — а я вже розшукаю тебе, коли тільки нічого не скоїться.

"Манія, манія, — запала мені думка. — Бідолаха! Треба було б залишити його на самоті. Хай би заспокоївся..."

Але моя цікавість перемогла. Що ж буде далі? Що він мені розповість? Я підвівся. Молодий огрядний пан, коли побачив, що я йду, знову витяг монету з кишені жилета. Хотів розплатитися й теж, мабуть, піти з цієї кав'ярні. Коли я вже був на порозі, він,

певне, з радощів, поклав монету собі на долоню, другою рукою підбив зап'ясток знизу, а тоді підхопив монету на льоту. "Нічого тут немає, — промовляв мені той порух. — Бачиш, який я безтурботний, даремно ти за мною шпигуєш".

Понад Дунаєм було повно дітей, що бігали туди-сюди, багато дитячих візочків, няньок і молодих матерів. На осонні грілися пенсіонери. Люди позаймали всі лави. Коли я сяду поруч когось, то Мальвік до мене не підсяде. Я зупинився біля парапету набережної і дивився, як поволі й спокійно тече блискотливий Дунай. Його напевно ніщо не злякає. Навіть якби Братислава горіла, він би був незворушний. Хвилі тихо поступаються перед пароплавами, людьми, а тоді сходяться знову. Течуть униз, як їм природа звеліла. Гей ти, Дунаю, добрий, поступливий, але й твердий, відважний, незборимий!

Я відчув за своїми плечима людину. Мальвік! Він стояв за крок од мене, упівоберта, не дивився в мій бік і говорив, ніби сам до себе:

— Тут нічого не вдієш. Ходімо до мене. Я мешкаю неподалік. Ходи за мною... Не кивай головою, що зрозумів... Бачиш, онде поліцай... Миттю буде тут... Пильнуй... Іди хоча б кроків за п'ять од мене... Третій поверх, ліворуч...

Я дотримував відстань, як звелів Мальвік. Перед брамою будинку, де він мешкав, Мальвік роззирнувся навсебіч, як полохливий птах, і ввійшов. Коли я стояв на третьому поверсі, двері його помешкання були вже замкнені, і мені довелося дзвонити. Він одчинив мені сам. Поглянув праворуч, ліворуч, через поруччя вниз на сходи, чи ніхто мене не помітив, а тоді запитав голосно, наче незнайомого:

— Кого вам треба? — І додав тихіше: — Заходь хутенько!

Коли Мальвік замкнув двері на ключ, то пояснив:

— Це я так, про людське око, щоб не сказали: "Таємні сходи!" Вони стежать геть за всім. Двірник занотовує, хто кого відвідує. Ти нікого не зустрів на сходах? Ніхто тебе не бачив?

— Ніхто.

— Двірник дивиться крізь своє віконце, хто йде, а тоді виповзає, мов та гадюка, й скрадається в капцях за людиною, щоб вистежити, куди йдуть і до кого. Хоча він слугує в мене, бо це мій будинок — як ти знаєш, будинок іще досі мій, — то хіба ж я наважуся вигнати його? Бо було б іще гірше. Тож я й терплю, що він зраджує мене й моїх пожильців. За це його ще й відзначають. А я ще ношуся з ним, наче з тою писанкою. Падлюча душа!

Замкнувши двері, він зачинив вікно в передпокої, а тоді всі вікна у великій кімнаті, до якої ми ввійшли. Це була кімната господаря з фотелями, письмовим столом та невеликою бібліотекою. Стіни — голі, на підлозі — дешеві ганчіркові килимки. Він зазирнув під фотелі й запропонував мені сісти, потім обнишпорив усі закутки, а тоді пішов дати лад у інших покоях, тобто пересвідчитися, що там справді нікого немає. Повернувшись, він кинув подушку на телефон, щоби, мовляв, ніхто не підслухав нашої розмови, бо є такий прилад, який запише кожне слово, а тоді матимеш нічну — обов'язково нічну — гостину, якої повік не забудеш. Оті нічні гості обнишпорять геть

усі груби, комини, шухляди, кишені, розпорють хутра, зазирнуть під килими, залізуть, наче ті таргани, в усі шпарини, перетрусять твої книжки, обстежать оправи, оглянуть старі капці, черевики, вази, познімають картини, оглянуть дзигарі, знімуть циферблат, візьмуть твого кишенькового годинника й шукатимуть під віком...

— Вони примусили мене навіть рота роззявити — може, там є пережована листівка, — виїняли мені вату з вух, — невесело посміхнувся Мальвік. — Навіть любовні листи двадцятирічної давності взяли як підозрілий матеріал, щоправда, разом з лантухом борошна, двома кілограмами цукру, двадцятьма пачками чаю, чотирма крашанками, грудкою масла й трьома плитками шоколаду — як "недозволені запаси харчів". На додачу, зрозуміло, прихопили й мене. "Ви завинили нам візит", — реготалися вони цинічно. Довго мене там тримали... Чи не ховає хто в будинку чого-небудь підозрілого, а зокрема ті, за ким стежать, ким цікавиться певна установа?.. А ти ж знаєш, що, крім будинку, я нічого не маю. Цей будинок — усі мої статки, на які я живу...

— Ага, то ось у чім причина твого страху, — збагнув я.

— Тепер ти вже розумієш мою обережність. Коли я в чомусь завиню, то стану політичним авантюристом і муситиму піти з торбами. Бо й так мені ставлять на карб моє минуле.

Мальвік похилив голову й стис пальцями скроні.

— Нема вже, друже мій, приватного життя, — закинув він. — Люди не належать собі, ніде й ніколи. Завжди й повсюди вони належать суспільству, разом з усім своїм маєтком. Узагалі немає вже приватного життя, в якому засвітився б вогник радості, щирості, дружби, безпеки, немає ані хвилини волі, яку ти міг би прожити на свій власний смак. Ти не знаєш, чи дообідаєш спокійно, чи матимеш змогу дочитати до кінця приємну тобі книжку (а раптом вона небезпечна), чи не шкідлива твоя нотатка в твоєму блокноті, бо можуть прийти, знайти блокнот — і матимеш лихо. Коли ти пишеш листа приятелеві, чи не гнітить тебе думка: пильнуй! А раптом твого листа розпечатають, прочитають і використають як документ проти тебе. Коли ввечері ти лягаєш спати, то ніколи не знаєш, чи прокинешся ти у власній постелі, а чи на якихось арештантських нарах. Занадто вже піклуються про твоє приватне життя, про твої думки, почуття, розмови, листи, взаємини. Ти повинен мислити тільки так, як вони, відчувати тільки так, як вони, казати тільки те, що вони напишуть, писати тільки те, що вони скажуть. Не можна шушукатися, заборонено слухати те, що ти хотів би. Вони визначають, що тебе має тішити, а що — засмучувати, які картини та скульптури тобі мають подобатися, що їсти і скільки, який значок носити, як вітатися, в кого закохатися, з ким одружитися, скільки дітей наплодити, коли й де прогулюватися, які корчми, кав'ярні та ресторани відвідувати, коли повертатися додому, яке товариство можна приймати у власному домі, скільки мати прислуги, якою фарбою пофарбувати свою вивіску, де купувати, в якого лікаря лікуватися, якого найняти адвоката, хто може стати на чолі приватного торговельного закладу, хто — в управі. Коли ти маєш власний будинок, то тебе виженуть з нього за двадцять чотири години, бо він стоїть на вулиці, де заборонено тобі мешкати, або ж його потребує інша, визначніша за тебе особа. Коли

в тебе є майно, то його заберуть, бо інші такого майна не мають; коли ти крамарюєш — хай навіть ганчір'ям або брухтом, — тобі дадуть компаньйона, який, хоч не сприяє ані розумом, ані грошима розквіту твоєї убогої торгівлі, а проте, забирає собі вісімдесят відсотків прибутку — мабуть, за те, що курить люльку за прилавком. Коли ти державний урядовець або ж одержуєш пенсію, що її ти заслужив потім і кров'ю, тебе першого-ліпшого дня можуть вигнати з установи, а пенсію відібрати тільки тому, що їм не до вподоби твоя мавпяча фізіономія. Хай ці сіромахи йдуть з торбами або хай слухають концерти "Усміхненої Словакії". Словом, отака-то "Радість нашого життя"...

Мальвік гупнув по столу.

— Ми вже не люди! Ми — каміння, що його кожен може копнути. Каміння — німе.. Нічого не скаже. А ми — гірші! Каміння хоч загуркоче, а ми — анічичирк... Люди зникають, наче голки. Сьогодні — один, завтра — другий. Не знаєш, де вони подалися. А чутки йдуть. Арештовано його. Ні, не арештовано — розстріляно, ні, не розстріляно — повішено, ні, він живий, але його катують, волосся йому виривають, усі зуби повибивали, А за що? Завинив. Чим? Словом, бо він щось сказав; листом, бо він щось написав; чином, бо він щось учинив; життям, бо колись він грав не останню роль; розумом, спритністю, бо він набув собі маєток — звісно, шахрайством; він завинив тим, що має великий прибуток, тютюнову крамничку, кав'ярню, склепик — отже, він небезпечний. Розум, маєток, гроші, спритність, сумлінність, великі прибутки, тютюнову крамничку, кав'ярню, склепик можемо мати тільки ми, і тільки ми маємо право говорити, писати й чинити так, як нам заманеться. Не будемо плекати гадюку коло нашого патріотичного серця. Не віримо ми їй, не віримо! Це зрадник. Сплюндрувати його, арештувати, закатувати, вбити! Хай навіть він нічого не вчинив, нічого не сказав, нічого не написав, проте він має щось таке, чого бракує нам. Він не наш. Цього досить. Коли він удає, ніби він наш, то тільки прикидається, щоби зберегти свій маєток, ошукує нас. Геть його!.. У нас вистачить людей, аби стежити за вами, підступниками. Цілі юрби стежать за вами, а ви й не знаєте, хто саме. Може, це ваш найліпший друг, може, ваша власна жінка, ваша власна дитина. Монета — ось той райський змії, що спокусить, за невеликим винятком, кожного сучасного Адама та Єву... Вони досягли свого — життя немає. Люди не вірять одне одному. Бояться одне одного. Давні знайомі не пізнають одне одного, коли випадком зустрінуться. Вони стають сліпі й німі, але нашорошують вуха. Вся країна наче перетворилася на божевільню заляканих сліпих і глухих, які, проте, кожен звук чують удесятеро виразніше. А доглядачі, замість заспокоювати їх і піклуватися про них, як воно годилося б, намагаються надягти на них гамівну сорочку, щоб вони стали нерухомими, безпорадними та ще заляканішими.

— Страшне те, що ти кажеш, — мовив я, приголомшений його словами, — навіщо все це?

— Вони залякують інших, бо самі бояться. Це повітряний напад на людей без літаків та без бомб, але наслідок один: люди ховаються й ховають у собі все, що робить їх людьми. Це звірячий страх, схожий на той, що поймає собаку перед грозою. Я маю, признаюся тобі, весь час таке передчуття, ніби скоїться якесь лихо. Коли я наважуся

вийти, як, приміром, сьогодні, мене гнітить думка, що хтось мене приголомшить, що згори впаде цеглина й розтрощить мені голову; я обминаю кожного поліцая, аби той не арештував мене, уникаю дітей, аби вони мене якось не скривдили, а вдома, вночі, замикаю двері, що провадять де іншої кімнати, аби не бачити темряви, в якій мені весь час увижається велике блискуче око та біла рука з револьвером; я запинаю завісою бібліотеку, аби звідти ніхто не підглядав, що я роблю... Так, і ті, що нас залякують, самі налякані до нестями. Вони бояться усього, що може підкосити їхні солом'яні ноги й вихопити пужку влади з їхніх тремтячих рук. Вони тримаються єдиним — страхом. Вони страшні, бо люди бояться. Загальний страх. Загальне сум'яття. Настрахані бояться страховиська, а страховисько — настраханих. Нема життя...

— Не треба боятися.

— То й не бійся.

— А що ж тут треба було б зробити? — запитав я. — Є дві можливості. Або щоб генерал не боявся. Коли не боїться генерал, то сміливі й вояки. Або, коли генерал боїться, треба, щоб вояки були сміливі, тоді й генерал добере сміливості. А в нас виходить так, що й генерал боїться, й вояки.

— Та це вже хто як, — заперечив я.

— І найгірше, — провадив Мальвік далі, — в нас генерал страхає вояків, а вояки — генерала.

Щось застукотіло. Звук був такий, ніби хто постукав по порожньому глиняному горщику. Я не міг збагнути, що то таке. Мальвік сплотнів. Повіки йому затремтіли. Він обома руками вхопився за бильця фотеля, мабуть, щоб не впасти з переляку.

— Телефон під подушкою, — ледве вимовив Мальвік, якому затамувало дух. Вибалушивши очі, він запитав мене: — Хто може тепер телефонувати? О цій порі?.. Шукають мене. Хотуть знати, чи вдома я.

— Але ж зараз день, а вони ходять тільки вночі, ти ж сам казав, — заспокоював я його й підвівся, щоб підійти до телефону.

— Ні, стривай, не підходь. Мене немає вдома, — хапнув він мене за рукав.

Телефон замовк. Мальвік схопився на рівні. Він не міг сидіти. Почав ходити кімнатою туди й сюди. Відсмикнув завісу на бібліотеці й витяг зі спідньої полицки саквояж. Відкрив саквояж і поглянув, чи все найнеобхідніше там є. У ті часи багато хто мав такого саквояжа, про всяк випадок. Мальвік не міг себе опанувати навіть при мені. Він похмуро блимнув на мене. Здавалося, хотів тим поглядом вигнати мене з кімнати. Коли б мене там не було, то він утік би сам. За кілька хвилин я попрощався. Він ледве приховував радість, що я вже йду. "Пропаша людина", — думав я, йдучи сходами, й кляв подумки всіх страховиськ і настраханих.

Я правду казав, що Мальвік — пропаша людина. Через кілька місяців по тому хтось подзвонив до мого помешкання. Я пішов одчинити. Передо мною стояв згорблений старий, з сивими великими вусами й широкою, довгою, розкошланою бородою. На грудях у нього був орден. На собі старий мав м'який гостроверхий повстяний капелюх з пошарпаним шнурком і, — що було найдивовижніше — короткі засмальцьовані шкіряні

шорти з торочками, короткі брудні шкарпетки та подерті сандалі на худих волохатих ногах. Він зайшов до передпокою.

— Що вам треба? Кого ви шукаєте? — зупинив я його. Він обережно відвів мою руку й голос йому затремтів: — Адже я тут мешкаю.

— Як вас звуть?

Він поглянув на стелю, обвів поглядом стіни й простогнав:

— Я навіть не знаю.

— Це помилка. Ви тут не меншаєте, — я спробував був переконати його, хоча вже й збагнув, що маю до діла з причинним.

— Але ж я десь тут мешкав, у моєму власному будинку. Потім його в мене забрали, навіть нічого не заплатили, — мовив він непевно.

— Яка вулиця, який номер?

— Коли б то я знав.

Я уважніше придивився до його обличчя. Щось знайоме промайнуло на тому обличчі. Погляд — колючий. І рот — бліда спідня губа наче іронічно відкопилена. Глибокі зморшки від крил носа до вусів. Червоний рубець над правим оком, напрочуд рівні кущаві брови...

Але тут до передпокою вбігла незнайома дівчинка й схопила старого за руку.

— Ходи, дядю. Ти он там мешкаєш, — дівчинка показала головою кудись назад.

— Он там? — закивав головою він. — Оце мій дім.

І він рушив далі.

— Як звуть цього пана? — нахилився я до дівчинки, щоб перевірити свій здогад.

— Це наш дядя, пан Мальвік. Він усе тікає від нас і шукає свій дім.

— Ой друже, любий, нещасний друже, ходи до мене, — я схопив його під руку. — Мій дім — твій дім. І ти, дівчинко, ходи сюди, — запрошував я їх зайти. Вони пішли, і серце моє краялося від жалю.

"Він шукає свій дім!"